ԴՐՕՇԱԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Փետրվար, 1892 թ.

„Դրօշակի“ 1 և 2 համարներում բերված էին թէ Դաշնակցութեան յեղափոխական գործունէութիւնը առաջնորդող գլխաւոր սկզբունքները և թէ նորա ընթացիկ կուսի ընդհանուր նախագիծը:

Այժմ կարևոր ենք համարում համառօտապէս ցիմնաւորել ընդհանուր ձևով բերուած սկզբունքները և առաջ բերել մեր այն պահանջները, որ ձեռք պիտի բերվին ապստամբական ճանապարհով:

Պատմութիւնը մեզ օգուտ անում է, թէ ամէն մի հասարակական դրութիւն, հետևանք լինելով նախընթաց պայմանների, միևնոյն ժամանակ պատճառ է այն ապագայի, որը երևան է գալու վաղը:

Ինչպէս ներկայիս մէջ կարող ենք գտնել անցեալի բոլոր գլխաւոր և ապրելու արժանի կողմերը. նոյնպէս կարող ենք ասել, որ ապագայ կազմակերպութեան բոլոր տարրերը կարող են զարգանալ միայն ներկայից: Հետևաբար այս կամ այն հասարակական հաստատութիւնները իրականացնելու համար բաւական չէ ունենալ կամք. նոյն իսկ կարողութիւն ձևելու հասարակական կազմակերպութիւնը այս կամ այն մոդելից (բնական թէ իդէական). դորա համար անհրաժեշտ է, իբրև հիմք, վերցնել ժամանակին ու տեղին յատուկ այն պայմանները, որոնք համապատասխանելով հասարակական բարօրութեան պահանջներին, նաև ընդհանուր կերպով որոշում են մօտիկ ապագան:

Տնտեսական (ինչպէս և հասարակական ու պատմական) խնդիրներ շօշափելիս, ասում էինք մենք Դրօշակի առաջին համարում, պէտք է զեկավարվել երկրի կուլտուրայով և նրա աշխարհային ու պատմական առանձնայատկութիւններով:

Սա որոշ օրէնք է, որը՝ սկսած Կանտից մի շարք փայլուն ուսումնականների շնորհիվ ընդհանրացաւ բոլոր գիտութիւնների վերաբերմամբ և որը յայտնիէ էվոլիւցիական օրէնքի անուան տակ: Էվոլիւցիական տեսակէտը զարգանալով-զարգանալով՝ բռնեց նաև փառաւոր տեղ ժամանակակից քաղաքական կուսակցութիւնների ծրագրերում: Դեռ մեր օրերում ամբողջ Գերմանիայի ռամկավարական կուսակցութիւնը իր ամենասիրելի և ամենաեռանդուն գործիչ Բէբելի բերանով բազմատեսակ պէդանտների հացէին ասեց հետևեալ խօսքերը. „Մինչդեռ ամբողջ Եւրոպայում մենք չենք կարող ասել, ինչ քաղաքական փոփոխութիւններ կը լինին վաղը, մեզանից պահանջում են մանրամասնօրէն նկարագրել այն ապագայ կազմակերպութիւնը՝ որի միայն կերպարանքը կարող ենք նշմարել այժմ:“ Նոյն միտքը յայտնեց և Բրիւսելում համազգային ռամկա-սոցիալիստական ժողովը:

Ինչպէս յայտնի է, միակ իրական և գլխաւոր պահանջը, որը ընդունուած է այդ ժողովում՝ դա 8-ժամեայ աշխատանքի խնդիրն է: Լի՛ելով գործի և ոչ թղթի մարդ, Բէբելը անկարող է հետևել 30-ական և 60-ական թուականների յեղափոխականներին և պահանջել այն, ինչ որ միայն իր կուսակցութեան կամքի մէջն է: Կանգրեսը՝ բաղկացած լինելով զարգացած մարդկանցից՝ իր կուսակցութեան ապրելու և զարգանալու համար դիմում է այնպիսի պահանջների, որոնց դրօշակի տակը կարող է միանալ եւրոպական ամբողջ բանւոր դասակարգը և որոնք իրագործելի են հէնց այժմ:

Ահա այն պատճառները՝ որոնք վաղուայ կազմակերպութեան տեսակետից ստիպում են մեզ մերոյժերը կենտրօնացնել ներկայ հանգամանքների վրայ: Ինչպէս հեռաւոր անցեալին, նոյնպէս և իդէական ապագային, մենք տալիս ենք երկրորդական նշանակութիւն:

Ամէն մի օր Հայաստանի այս կամ այն անկիւնում կատարվում են սպանութիւններ, բռնի կրօնափոխութիւններ և ուրիշ հազարու մի տեսակ բարբարոսութիւններ: Իհարկէ, այս բոլորի մէջ կառավարութիւնը ունեցել է մեծ դեր, սակայն անկարելի է անուշադիր լինել և դեպի միս պատճառները:

Քիւրդ ազգաբնակութեան մի մասը, բաժանուած լինելով ցեղերի դեռ եւս պարապում է խաշնարածութեամբ, վարում է կիսաթափառական կեանք: Նրա ձգտումները, բարոյական սկզբունքները բոլորովին տարբերվում են այն վարք ու բարքից, որոնք առաջ են գալիս և զարգանում, երբ մարդս սկսում է պարապել հողագործութեամբ, որոշ տեղում մշտական բնակութիւն է հաստատում, ենթարկվում է հասարակական կեանքի պահանջներին: Բայց եթէ քիւրդը, իբրև բարոյականութեան հիմք, ընդունում է ցեղի շահերը, վրէժխնդրութիւնն և քաջութիւնը. եթէ նա չի հասկանում անձի սրբութիւնը, արհամարհանքով է վերաբերվում դէպի հողագործական ծանր աշխատանքը, դէպի այն բոլորը, ինչ բղխում է աշխատանքի, քրտինքի գաղափարից,— խաղաղ մշակ հայն իր կացութեան վէմն ու տաճարը կառուցանում է աշխատանքի վրայ, ղեկավարվում է ազգային շահերով և ընդունում է այն բոլոր կապերի ու պարտականութիւնների անհրաժեշտութիւնը, որոնք հետևանք են աւելի բարդ հասարակական պայմանների:

Այդպիսով սկսվում է մրցումն, պատերազմ երկու տարբեր շրջանների պատկանող ժողովուրդների մէջ: Կասկած չը կայ, որ այդ պայքարում ցեղական սկզբունքը պիտի ոչնչանայ: Ինչպէս որսորդութեան շրջանից մարդս դիմեց խաշնարածութեան՝ նոյնպէս անհրաժեշտ է ներկայումս, որ քիւրդը դառնայ հաստատաբնակ, դիմէ հողագործութեանը: Մինչև այս պատմական բարեշրջութիւնը չը կատարվի, խաղաղութիւնը չի հաստատվիլ, չի էլ կարող հաստատվիլ Հայաստանում: Սպանութիւնները և աւազակութիւնները թէև կը մեղմանան, բայց կը պահեն իրենց քրոնիկական բնաւորութիւնը: Հասկանալի է դառնում, որ քաղաքակրթութեան շահերը պահանջում էին ոյժ տալ հողագործի ձգտումներին, ապահովել նրա կեանքը, կայքը, աշխատանքը և խափանել օրինազանցներին: Այդպէս վարվելով՝ կառավարութիւնը կատարած կը լինէր իր պարտքը և աշիրէթների քայքայման հետ միասին կ'ապահովէր լուսաւորութեան տարածումը: Այո, մեր կռիւը տաճիկ կառավարութեան դէմ ոչ միայն ազգային կռիւ է, այլ և եւրոպական քաղաքակրթութեան ու մարդկային իրաւունքների դատ (Դրօշակ №1):

Անցնենք մեր կեանքի միւս գլխաւոր պայմաններին: Հայաստանը նուաճող մահմեդական սուլթանները ու զօրապետները չը հաստատեցին տիրած երկրում ժողովրդի համար փոքր 'ի շատէ ապահով դրութիւն, չ' ստեղծեցին այն ամէնատարրական պայմանները, որոնք անհրաժեշտ են ժողովրդի՝ բազմանալու, զարգանալու համար: Նուաճած ազգերի ստրկութիւնը պահպանելու համար ամբողջ ուղղափառ տարրը ստացաւ մի զինուորական իշխող դասակարգի տիպար: Դարերի ընթացքում ուղղափառ տաճիկը արհամարհանքով էր վերաբերում դէպի գեավուր հայը, պատիւ ու պարծանք էր համարում ճնշել, կողոպտել, անպատուել գեավուրին: Միաժամանակ մահմեդական պաշտօնեան ոչ միայն անտարբեր է եղել դէպի քրիստոնեաների շահը, այլ և անիրաւաբար միշտ մեղադրել, զրպարտել, բանտարկել, ամեն կերպ ճնշել—վնասել է հային: Այդպիսով չը նայելով, որ հաւասարութիւնը յայտարարված էր կեանքի ամենագլխաւոր սկզբունքներից մէկը, տաճկի մոլեռանդութիւնը զրկեց հային և այս նահապետական առաւելութիւնից:

Իրաւունք չունենալով զէնք եւս կրելու, որ հար կարող դէպքում կարող անար զոնէ ինքը իրեն պաշտպանել, հայը ակամայ պիտի ընկնէր այս կամ այն քրդի կամ բէգի հովանաւորութեան տակ, պիտի գնէր իր ապահովութիւնը այս կամ այն վարձատրութեամբ: Այդ կապը թէև ստրկական չէր կառավարութեան կողմից, բայց լինելով անհրաժեշտ հետևանք ժամանակակից պայմանների՝ օծվեցաւ զանազան սովորութիւններով և ստացաւ յայտնի գոյն՝ որը իր բացասական կողմերով նմանում է ինչպէս եւրոպական միջնադարեան սիստեմային՝ նոյնպէս և հայ նախարարականին, որը իրենք տաճիկները Հայաստանը նուաճելիս, հայ ժողովրդի աջակցութեամբ, ջնջեցին յանուն հաւասարութեան: Այդպիսով այն ճնշման վերայ, որը հետևանք էր թափառական-խաշնարած կեանքի, աւելացաւ մի ուրիշը. ազգաբնակութեան մի մասի իշխումը միւսի վրայ: Այդ անիրաւութիւնն էլ ոչնչացնելու համար պէտք էր կառավարութիւն, որը սակայն չը կար:

Չը կար, ասում ենք, որովհետև Պոլսոյ ամիրաների հիմնած կազմակերպութիւնը ստեղծված էր միայն դրացի ազգերի հետ մրցելու, քրիստոնեաների ստրկութիւնը պահպանելու և հարուստ դասակարգի շահերին ծառայելու համար: Հարկաւ այդ կառավարչական մեքենան չը թեթևացրեց ժողովրդի որևէ ցաւը, դարման չարեց նրա վէրքերին: Ոչ սուլթան Մէջիդի թանզիմաթը, ոչ էլ սահմանադրութիւնը չը շեղեցին ժողովրդի կեանքը ճնշման ճանապարհից: Աշխատող տարրը, ենթարկելով զանազան սահմանափակումների, մտցնելով նորա կեանքի մէջ աւելի «կարգ ու կանոն» և միաժամանակ կառավարութեան

գեկը, շնորհիւ ցենզի, յանձնելով հարուստ դասակարգին՝ այս «կարգադրութիւնները» աւելի նպաստեցին նախկին չորբաճիների սերնդին՝ հարստահարել աշխատող ամբոխը: Նախկին և նոր դրութեան մէջ զանազանութիւնը նրանում էր, որ հարստահարութիւնը ստացաւ աւելի կանոնաւոր ձև: Այսպէս՝ կառավարութեան եկամուտը ապահովեցնելու համար էֆէնդիները և պաշտօնեաները ստեղծել են մի այնպիսի սիստեմ, որով հարկերի ծանրութիւնը ընկնում է գիւղացու և աղքատ արհեստաւորի վրայ. Թող մէկը միւսից հարուստ լինի տասը, հազար անգամ. փոյթ չէ. դորա պիտի վճարեն համարեա թէ հաւասար. վաշխառուական դրամագլուխը և այն բոլոր ձեռնարկութիւնները, որոնք իրենց տէրերին մեծ գումարներ են տալիս, վճարում են համեմատաբար չնչին բան: Հարկերի մեծ մասը, լինելով կողմնակի, կենսական մթերքների վրայ, ընկնում է հաւասար ծանրութեամբ աղքատ մշակի ու հարուստ բէգի վրայ: Յիշենք արդեօ՞ք զինուորական տուրքի մասին, որը վերջին ժամանակներս հասել է ամեն մի քրիստոնեայ տղամարդից՝ 38 ղահեկանի: Ասենք արդեօ՞ք քրդերի, Պօլսոյ բնակիչների, մօլլաների, քահանաների մասին, որոնք թեթևցրած լինելով հարկերից, այդպիսով իրենց բեռը ձգում են էլի աշխատաւոր դասակարգի վրայ:

Վերջապէս ժողովուրդը աւելի հաստատ կերպով հարստահարելու համար կառավարութիւնը ստեղծել է տեսակ տեսակ մօնօպօլիաներ (ծխախոտի, աղի, երկաթուղիների, հանքերի) որոնց նպատակն է մշակի գրպանից հանել իր աշխատանքի մի մասը և յանձնել եւրոպացի կամ տեղացի դրամատէրերին:

Ժամանակի ընթացքում կառավարութեան յիշեալ հարստահարութիւնների վերայ աւելացաւ և մի ուրիշը, ոչ այնքան նկատելի, սակայն նոյնքան զգալի. դա զանազան վաշխառուների, էֆէնդիների, բէգերի հարստահարութիւնն է: Չը նայելով, որ մահմեդականների տեսակէտից տոկոսը հալալ չէ համարվում, չը նայելով, որ հ ո ղ ը պ ա տ կ ա ն ու մ է մ շ ա կ ո ղ ի ն, որ ամէն մարդ ազատ և հաւասար է միւսին՝ հարուստները՝ օգտվելով ամբոխի անտանելի դրութիւնից հազարաւոր գիւղացի զրկեցին մշակած հողից, շինած տնից, դարձրին նոցա իրենց հլու հպատակ: Հայաստանում կարելի է մատնացոյց անել ամբողջ գիւղեր՝ որոնք այս էֆէնդու կամ այն բէգի սեփհականութիւնն են դառել:

Հասկանալի է, որ այս անտանելի պայմանները այսօր զգացվում են ամենածանր հետևանքներով: Ժողովրդի աղքատութիւնը օրէց օր սաստկանում է և նեղ դրութիւնից դուրս գալու համար, նա ստիպված է աւելի և աւելի մեծացնել գաղթականութիւնը իր հետ կապված թշուառ հետևանքներով: Հօսանքը այնքան մեծ է, որ Հայաստանում կարելի է գտնել շատ աւաններ, որոնց բնակիչները կիսով չափ կամ ամբողջովին գաղթած են հեռաւոր երկիրներ: Սկսվելով հայերից և յոյներից՝ պանդխտութիւնը վերջերս արմատ է ձգել և խաղաղ մահմեդական ազգաբնակութեան մէջ: Թշուառութիւնը հասել է այն աստիճանի, որ ժողովրդի աճումը նկատելի կերպով թուլացել է՝ եթէ դադարած չ'է արդէն մի քանի գաւառներում: Այսպէս քանի գնայ՝ այս ընթացքը աւելի ույժ պիտի ստանայ, որովհետև՝ տուրքերը շատացնելով՝ կառավարութիւնը ոչ մի միջոցների չի դիմում երկրի արդիւնաբերութիւնը բարձրացնելու համար:

Հաղորդակցութեան ու հետևապէս երկրագործական մթերքների արտահանութեան հարցը, որը ունի կենսական նշանակութիւն հողագործ հայ ժողովրդի համար՝ մնացել է բաց, չը նայելով ճանապարհատուրքի ծանրութեանը: Զանազան պատահական շարիքներից (աղար, երաշտ, կարկուտ և այլն) ժողովրդի ապահովութեան խնդիրը չը կայ կարծես տաճիկ կառավարութեան համար: Այն «երկրագործական սնդուկը», որը այդպիսի հանգամանքներում պիտի օգնութեան գար ժողովրդին,— զանազան ձևականութիւնների պատճառով ծառայում է միայն վաշխառուների շահերին, իսկ ժողովուրդը նրա գոյութեան մասին գաղափար անգամ չ'ունի: Նոյնն է և պարտադիր ուսման օրէնքը. դորա համար վերցրած տուրքը ծախսվում է գլխաւորապէս մի քանի միջնակարգ դպրոցների վրայ, որոնք յաճախում են միայն հարուստ քաղաքացի մահմեդականների որդիքը: Չը պիտի մոռանանք և այն, որ այս վերջին երկու տուրքերի (ուսումնակ. և երկրագ. սնդկի) մեծ մասը ծախսվում է բոլորովին տարբեր հիմնարկութիւնների վրայ:

Վերջապէս հարկաւոր է յիշել և մի երևոյթ կառավարութեան ներքին քաղաքականութեան մէջ այն է՝ քրիստոնեայ ազգաբնակութիւնը նուազեցնելու և եթէ կարելի է նոյն իսկ ջնջելու գիտակցական ձգտումը: Քրիստոնեաների աննշան թիւը համեմատաբար այլազգիների թւի հետ՝ իհարկէ կառավարութեան ձեռքում կը լինէր ամենաուժեղ մի միջոց վերանորոգումներ պահանջող ամեն տեսակ ձայների դէմ կռուելու համար:

Այդպիսով այս համառօտ ընդհանուր տեսութիւնից պարզվում է, որ տաճկահայ ժողովրդի դրութիւնը միանգամայն սարսափելի է շատ կողմերից:

Ազատել ժողովրդին այդ անտանելի դրութ-

կտրեց անգութը. արդեօք Արարիչը միշտ անմխիթա՞ր պիտի թողնէ զքեզ...»

ՆԱՄԱԿ ԱԼԱՇԿԵՐՏԻՑ

Հերոսական խմբի կռիւը.

Անցեալ տարուայ գարնան սկիզբներին աւազակապետ Յարութիւն աղան իր խմբով գտնվում էր Ալաշկերտի շրջականերում: Խմբին հասնում էին այդ միջոցին ամէն կողմից սրտաճմլիկ լուրեր: Բլուր գիւղում երկու հայ են սպանվել, Մանկասար գիւղի վրայ յարձակվել և քահանայի միրուքը փետել էին, գիւղացիներին բռնի բանեցնում էին զօրանոցի շինութեան վրայ, բազմաթիւ ընտանիքներ թալանվում էին և հազար ու մէկ անգթութիւնների ենթարկվում. նոյն իսկ խմբապետի տան վրայ յարձակուել և կնոջ թեւը կտրել էին: Վրէժխնդրութեան ոգով լցուած խումբը այդ բոլորի դէմ արիւնով բողոքելու համար սպասում էր յարմար առիթի, որը անակնկալ կերպով աւելի շուտ ներկայացաւ: Քրդերը, լսելով նրանց մասին՝ մեծ բազմութեամբ յարձակումն են գործում խմբի վրայ: Այդ լինում է սեպտեմբերի 14-ին առաւօտեան պահուն:

Քրդերի բազմութիւնը ու նրանց կրած զէնքերի առաւելութիւնը չ՚են սարսեցնում խմբապետին: Նա կանոնաւորելով իր մարդկանց, պատրաստվում է դիմադրութեան: Շատ չ՚անցած՝ սկսվում է սոսկալի ընդհարումը, որը միանգամայն արժանի է հերոսական կռուի փայլուն անուանը:

„Ց՚ մ՞ահ, ց՚ մ՞ահ"... աղաղակում է խմբապետը և տալիս կռուի նշանը: Խումբը ձայնակցում է նրան և օրինակելի անվեհերութեամբ դիմաւորում թշնամուն:

Կռիւը տեւում է երկար, մինչ երեկոյ: Թշնամու „հաւարին" հասնում են քրդերի ահագին խմբեր, 400-500 ձիաւոր և հետեւակ: Քիւրդ կանայք անգամ դուրս են գալիս տղամարդկանց փամփուշտներ հասցնելու և վիրաւորեալներին օգնելու համար: Քրդերը, աստիճանաբար ստուարանալով, պաշարում են հայերին և կռիւը կենտրոնանում է մի տափարակ դաշտի վերայ:

Յարութիւն աղան, կամենալով փոխել խմբի դիրքը, առաջ է շարժվում, ճեղքում է քրդերի շղթան, և իր մարդկանցով մի կողմն է անցնում:

Սակայն այդ հերոսական թռիչքը անզոհ չ՚է անցնում... խմբապետը, կրծքին ծանր վէրք ստանալով, „ինձ մի նայէք, սիրելիք, մինչև մ՞ահ կռուեցէք," գոչում և ընկնում է գետին...

„Մինչև մ՞ահ" խօսքերը մի անգամ եւս դրոշմվելով խմբի սրտում, նորոգում է անզուսպ, անձնուրաց կռիւը, և միայն գիշերային խաւարն է՝ որ կարող անում է վերջ դնել ընդհարումին և ցրուել մարտնչողներին:

Ինչպէս պատմում են, քրդերը մէկին բռնում են ողջ և վրանը տանելով, հարց ու փորձից յետոյ գլխատում են:

Կռուի լուրը օրուայ ընթացքում տարածվում է ամբողջ շրջակայքը և հայերը պատրաստվում են եղել օգնութեան գալու: Այսպէս Մանկասար և Խօնջալու գիւղերից գիշերը հասնում են 50 զինուած երիտասարդներ, սակայն այդ միջոցին կռուի դաշտը արդէն դատարկ, ամէն բան վերջացած է լինում, այն դաշտը, որ մի քիչ առաջ հայ քաջերի արեամբը ներկվել էր. նորեկները վշտացան, բայց իրենց հետ տարան վրէժխնդրութեան և պարտաճանաչութեան անկորնչելի տպաւորութիւն:

ՆԱՄԱԿ ԿԱՐԻՆԻՑ

Սեպտեմբերի 24-ին Կարինից 4-5 ժամ հեռաւորութեան վերայ, աւազակների մի խումբ Շամիլ անուն մէկի առաջնորդութեամբ կտրում են Թորթում գաւառում Ափսկա և Նիխաղ (վերջինիս մէջ գայմագամ է նստում) գիւղերի ճանապարհը, կողոպտում են 25-ի չափ տաճիկ ճանապարհորդներ ու սայլորդներ և աւարի են տալիս սայլերի վրայ բարձած մանիֆակտուրայի, շաքարի, թէյի, բրնձի և այլ ընդեղէնների պաշարը, որոնք տանելիս են եղել սահմանագլխի զօրաց համար: Զ՚նայելով, որ աւազակները սայլորդներից իմանում են, որ կէս ժամ հեռաւորութեան վերայ գտնուող Ա. գիւղում գիշերել են սայլերի հետ սահմանագլուխ գնացող 100 կանոնաւոր զինուոր. այնուամենայնիւ նոքա հանդարտութեամբ հաւաքելով իրանց աւարը և կալանաւորներից մէկ տաճկի սպանելով (այն անձն է, որ իւր եղբօր և այլոց հետ մասնակցել էր անցեալ տարի անտառում երեք հայ երիտասարդաց կացիններով ըսպանման սարսափելի գործին) հանգիստ կերպով բարձրանում են լեռը և դիրք բռնում: Մինչ այս մինչ այն հնձւոր երկու տաճիկ, հեռուից տեսնելով այս բոլորը, փախչում են Ա. գիւղը և այն տեղից Նիխաղ գայմագամին իմաց տալիս: Կէս ժամ չ՚անցած գալիս հասնում են 30-40 ձիաւոր դրսարդարներ (լեռների, դաշտերի և ճանապարհաց հսկող զինուոր) իրենց գլխաւոր յայտնի Մէմմէդ բէգի առաջնորդութեամբ. ապա գալիս են նաև Ա. գիւղում գտնուած 100 զինուորներն և գիւղացիների ահագին խմբեր: Կառավարութեան զինուորները պաշարման դիրք բռնած առաջ են խաղում, բայց հանդիպում են աւազակների կատաղի ընդդիմադրութեան. այնպէս որ վերջիններս զինուած արագաձիգ հրացաններով գընդակի կարկուտ էին տեղացնում թշնամու գլխին:

Այսպէս 15 հոգուց բաղկացած մի խումբ 6 ժամ շարունակ 200 հոգու չափ բաղմութեան դիմադրելուց յետոյ յաջողում է ցրուել դրանց, վիրաւորելով միքանիսին. իսկ իրանք մնում են բոլորովին անվնաս մի անգամ ևս ապացուցանելով, որ „Աստուած օգնում է համարձակներին:"

Այս անցքից 3 օր վերջ, երբ աւազակները անհետացած էին Համարվում, Նարմանի Իդ գիւղի եայլայի մէջ սպանված և թողնված 3 դիակ են գտնում. երկուսը ամսի 24-ին սպանված տաճկի հօր և եղբօր դիակներն էին, իսկ երրորդը մի տաճիկ աղայի: Առաջինների մասին ասեց, որ մասնակցած էին 3 հայ երիտասարդի սպանման գործին, իսկ վերջինը յայտնի է եղել իբրև մի դարչելի կեղեքիչ, որը մօտակայ հայ գիւղերի հողերը ապօրինարար իրեն էր սեփականացրել:

Երբ այս եղելութիւնների ազդեցութեան տակ գիւղացիք և կարաւանները դադրեցրել էին իրանց երթևեկութիւնը, նոյն Շամիլի խումբը կտրում է Սիվրիի կրծից դէպի Նիխաղ և այնտեղից Կարին տանող Թագաւորական մեծ ճանապարհը: Երկու օր էլ այդ տեղ կողոպտելով անցուդարձ անողներին, խումբը տանում է 2 ձի, թողնելով 20-ի չափ կապուածներ, որոնց մէջ և 5 կին: Կանանց հետ աւազակները սակայն վարուել են եղել ազնուաբար և յարգանքով:

Նոյն օրը կէսօրից յետոյ մի ճանապարհի վրայ աւազակներին հանդիպում են Թորթումի կարաւաններից միքանիսը. դոցանից աւազակները վերցնում են ուտելեաց ամբողջ պաշարեղէնը, փոքր ինչ դրամ և 10 հատ ընտիր ձիանք: Ձիատէրերից երկուսը փախչելով, „հաւարի" են գնում մօտակայ գիւղերը: Փոքր ժամանակից յետոյ ամէն կողմերից հասնում են խումբ խումբ զինուած գիւղացիներ: Առաջ է գալիս 3 ժամ տևող մի ընդհարում: Խումբը, առնելով ձիաները, անյայտանում է, թողնելով կապված ամբողջ կարաւանը:

Հետաքրքիր է, որ Նիխաղի գայմագամը առաջին անյաջողութիւնից յետոյ՝ փոխանակ նոր միջոցներ ձեռք առնելու, մի կողմից սպասելիս է եղել՝ որ յանդուգն խումբը աւարով յագենայ և հեռանայ, իսկ միւս կողմից, վախենալով թէ մի գուցէ խումբը յարձակի իր նստած 100 զինուորով Նիխաղ գիւղին վրայ. սորա համար Կարինից և այլ տեղերից եկած զինուորներին պահում է իր մօտ, Նիխաղը պահպանելու համար: Համարեա միևնոյն տակտիկային են հետևում և դրսարդարների ու զապտիաների խմբերը, որոնք 20-30 հոգւով այս ու այն կողմն են շրջում: Հէնց որ լսում է՝ թէ մի տեղ աւազակներ են յայտնվել, նոքա դուրս են գալիս, անցնում մի քանի ժամ ապահով ճանապարհ, և ապա ընկնում են գիւղերը, ամէն բան պատրաստ գիւղացիներից ըստանալու և ազայական կեանք անցկացնելու համար: Յետոյ՝ երբ լսում են, որ աւազակները հեռացել են և ճանապարհները բաց են, նոքա մի պտոյտ են գործում գիւղերը և վերադառնում գայմագամի կամ կուսակալի մօտ իրենց առասպելական աննման քաջութիւնների մասին զեկուցումներ ներկայացնելու և իշխանութեան շնորհակալութեանը արժանանալու համար: Հասկանալի է հետևաբար՝ թէ ինչպէս Շամիլի խումբը հէնց կառավարութեան քթի տակ, կէս ժամ հեռաւորութեան վրայ կարող էր մարդիկ ըսպանել, քարաւաններ կողոպտել, ամբողջ օրերով ճանապարհներ կտրել, վնասել ամենայն անցուդարձի և սարսափ ձգել ժողովրդի վրայ՝ քաջութեամբ ցըրուելով՝ թէև յանհամեմատ աւելի շատ, բայց հոգով փչացած, անբարոյականացած հակառակորդներին:

Վերը բերված դէպքերի մասին ժողովրդի մէջ սկսվել է տարածվել զանազան տարօրինակ լուրեր. եթէ լսել ամրախին՝ աւազակները բռնվածներից շատերին յայտնած են որ, „մենք ձեզ վնասելու միտք չ՚ունինք. այլ մեր ցանկացած որսը հարստահարիչ կառավարութեան բարբարոս պաշտօնեաներն են եայլն:" Զ՚մոռնամ ասել՝ որ այդ տարօրինակ աւազակախումբը դեռ դեգերում է այս ու այն կողմը. յամենայն դէպս՝ այդ աւազակային խմբից հայերը վնաս չ՚են կրում երբէք:

ՆԱՄԱԿ ՎԱՆԻՑ

Թրքական ճնշումը քանի գնում ծանրանում, անտանելի է դառնում Տաճկա-Հայաստանում:

Ծանր հարկերը ու բարբարոս բռնութիւնները արդէն վաղուց քամել, ուժասպառ են արել հայ ժողովուրդը: Առօրեայ կեանքում կանոնաւոր միմեանց յաջորդող սոսկալի դէպքերը օր աւուր շատացնում, մղում են ժողովրդին դէպի ապստամբութիւնը, որի նշոյլները վաղուց են նկատվում: Պիտի զարմանաք գուցէ և չը հաւատաք, եթէ ասեմ, որ բորբոքված անճարացած հայ ժողովուրդը քարով, փայտով, գերանդիով պէտքէ դիմէ ապստամբութեան մեծ օրին, եթէ չ՚ունենայ ձեռքին ազատարար հրացանը, փրկիչ ատրճանակը: Տենդային տագնապով տոգորված յուսահատ առաջ է վազում այսօր այդ իսկապէս ամէն կողմից իրաւունքների արժանի ժողովուրդը և գուցէ շատ մօտիկ ապագայում խաղաղ կեանք վայելողներս տեսնենք թէ ինչպէս նա յանկարծ բռնկում և պայթում է...

Ահա միքանի դէպքեր, որոնք լուսաբանում են մեր առօրեայ ծանր դրութիւնը:

Վանի գիւղերից մէկում մի քաջ հայ գիւղացի կար. Ոչ մի քիւրդ կամ թիւրք երբէք չ՚է կարողացել

կողոպտել կամ վիրաւորել նրա պատիւը: Կառավարութեան, քրդերի և թիւրքերի համար միանգամայն անտանելի է տեսնել մի անվախ, քաջ և ինքնուրոյն հայ: Մի քուրդ, որը կառավարութիւնից խրախուսված վաղուց նրա ետևից էր ընկել, մի գիշեր վառում է նրա դեզը: Վերջինս իր սովորութեան համեմատ շտապում է հետևել թշնամուն, որը զինուած յարձակվում է հակառակորդի վրայ. գիւղացին ճարպիկութեամբ պաշտպանվում և ծանր վէրք է հասցնում քրդին: Միւս օրը այդ հային կապած տանում են Վան և բանտարկում: Անցնում է ուղիղ 4 օր: Ոստիկանութիւնը հինգերորդ օրը մի կապուտկած, մի նահատակված դիակ է յանձնում հայերին, որ քրիստոնէական ծիսով թաղեն: Վանի հայերը սաստիկ վրդովվում և բժիշկ են պահանջում դիակը քննելու: Կառավարութեան հրաւիրած զինուորական բժիշկը յայտնում է, որ մահը սովորական է, այն ինչ՝ քարերն անգամ աղաղակում էին, որ հանգուցեալը զոհ է եղել չարաչար տանջանքների: Ստոյգ յայտնի է նոյնպէս, որ անխիղճ ինկվիզիտորի դերը յաջողութեամբ կատարել է բանտապետ գարդեանը: Պաղատում եմ ձեզ, կարելի՞ է համբերութեամբ տանել այս սոսկալի կեանքը:

Կառավարութեան թելադրութեամբ սպանվում են մէկը միւսի ետևից հայ գիւղերի այն ռէսներ և իշխանները, որոնք որ և է կերպով պաշտպան են հանդիսանում ժողովրդի շահերին: Այսպէս Շատախի քաջ և յայտնի Մուխսի Սաքօն (մահտեսի Սահակ) սպանվեց աւազակ Շաքիրից և նրա եղբօրից, որոնք թէև բանտում են այժմ, բայց անկասկած շուտով կ'արձակվին: Կաճկանի ռէսը օրցերեկով շատերի ներկայութեամբ սպանվում է հրապարակի վրայ: Այս ամսի 30-ի չափ գիւղացիք Վան էին եկել Խալիլ փաշայից արդարադատութիւն խնդրելու: Բայց փշից ե՞րբ է խաղող քաղվել... Այնուհետ վերջերումս առաջ եկած ծանր հողային հարցը պատճառ եղաւ Մելիք Աբրահամի մահուան: Մելիք Աբրահամը մի բարձրահասակ և գեղեցիկ մարդ էր ու այդ արտաքին գեղեցկութեանը ներդաշնակում էին նրա ներքին ազնիւ յատկութիւնները: Հայի տունը թալանէին, ապրանքը յափշտակէին թէ աղջիկներ անպատուէին, միշտ Մելիքը պաշտպան կը հանդիսանար: Հէնց այդ պատճառով էլ նա մի կողմից մեծ սէր վայելելով Մոկաց աշխարհում, միւս կողմից շատ թշնամիներ էր վաստկել և միքանի անգամ բանտարկվել էր:

Մոկաց քիւրդ բէգերը ուզում էին խլել Մոկսի հայոց վանքերի դարևոր սեպհականութիւնը - հողերը: Աղթամարայ թրքամոլ, հարստահարող և մատնիչ Խաչատուր կաթողիկոսը, 'ի հարկէ, չ'է միջամտում Մոկսի իրաւունքները պաշտպանելու. և ահա դարձեալ հանդէս է գալիս Աբրահամը և քրդերը վրէժխնդիր են լինում, ճանապարհին գաղտագողի գնդակահարելով նրան: Խղճ. բողոքները մնացին անհետևանք: Կարելի՞ է արդեօք չը վառվել արիւնալի վրէժխնդրութեամբ այսպիսի դէպքերի առաջ: Եւ ահա այդ արդար զգացմունքը աճում, զարգանում է հայերի մէջ, և արտայայտվում երբեմն սոսկալի կերպով: Յայտնի է առհասարակ՝ թէ ինչ է Տաճկաստանում կառավարչական պաշտօնեան. ամենավերջին զաբթիան իսկ մի անիրաւ բռնակալ է, որի կամայականութիւնը պատժվելու վախ չունի: Դրանցից մէկը մանաւանդ մեր կողմերում աչքի էր ընկնում իր անսահման լրբութեամբ. և ահա մի քանի երիտասարդներ անցեալներումը, յարմար տեղում պատահելով նրան, արդար վրէժխնդրութեամբ լցված տեղն ու տեղը սպանում են: Եւ այդպիսի ա ր ի ւ ն ա հ ե ղ բ ո ղ ո ք ն ե ր ի օրինակները արդէն ամենուրեք բազմանալու և տարածվելու վրայ են:

Այո, մեր դրութիւնը նախկինը չ'է. երիտասարդութեան և ժողովրդի տրամադրութիւնը ծայրահեղ սպառնալից է...

ՆԱՄԱԿ ԽՆՈՒՍԻՑ

Կուզեմ խօսիլ Խնուսի ներկայ վիճակի մասին, բայց կը շուարիմ, չ'գիտեմ ո՞ր մէկը թուեմ այն ոճիրներէն, որ կը կատարվին մեր չորս կողմը, գաւառիս կառավարիչներուն քթին տակ:

Խնուսի արևելեան ծայրը գտնվող Կոպալ գիւղին մէջ Հասանանցի քիւրդ մը օրը-ցերեկով, մտնելով գիւղացիի տուն մը, տան պառաւը հակառակելուն քիւրդը հրացանի կոթով վայր կը գլորէ անոր. մինչ երիտասարդ տղան կուզէ օգնութեան հասնել, քիւրդը գնդակահար կընէ, փշրելով անոր գանգը: Սպանեալ դիակը գայմագամին բերվեցաւ, բայց ու՞մ ինչ, հայը հաւ մը: Քիւրտերը Եփլիս գիւղէն մի հայ մեռցնելով եզները կը տանին: Արօս գիւղի մէջ ճշտութեամբ նոյնը կը կատարվի: Կառավարութենէն խրախուսեալ քրդեր ամէն օր այսպիսի անգթութիւններ կընէն անիմանալի չարչարանաց զոհ տալով հայերը: Քրդաց ամենօրեայ խօսքն էր թէ՝ «ձեր կեանքը կարճ է, առաջիկայ տարին ձեր վերջին օրերն են և այլն:» Արդարև այս տարի շատ անգթութիւններ կատարվեցան. սպանվեցան մարդիկ, յայտնապէս վառեցին հազարաւոր բարդեր, որաններ, խոտերու դէզեր, տներ. բռնի առևանգեցին քանի քանի հայ կանայք, հարսունք և օրիորդք... դրանցից ոմանք անդարձ մնացին, այլք իրենց հաւատն ու պատիւը պաշտպանելով, արիւնաթաթախ և ուշաթափ մնացին լեռներու ու ձորերու մէջ մինչև ազգականաց զիրենք գտնելը: Այս տարի զանազան պատճառներով յա-

«ԴՐՕՇԱԿ»-Ի ԱՌԱՋԻՆ №-Ի ՎԵՐԱՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

Հայոց Ազգագրական Ընկերութեան գրաքարտնում պատահմամբ գտնվել է «Դրօշակ»-ի առաջին համարը, որը, ինչպէս յայտնի է, գրական հաղագիւտ վկայութիւնների թւին է պատկանում։

Այդ համարի արժէքը մեր հասարակական մտքի պատմութեան տեսակէտից աւելի քան մեծ է։

Հենց այն, որ «Դրօշակ»-ի առաջին №-ը աւելի առարկայօրէն կարող է ցուցահանել «Հայ Յեղափոխականների Դաշնակցութեան» սոցիալ-քաղաքական դաւանանքի դէթ մի համեստ անկիւնը՝ դարձնում է այդ համարը գիրաղանցօրէն արժէքաւոր դաւանագրերից մէկը մեր աչքում։

Զգիտի մոռանալ, որ հայ մեծ քաղաքական հոսանքին անմիջապէս նախորդող «Հայ Յեղափոխականների Դաշնակցութիւն»-ը պաշտօնապէս ծնունդ առնելով 1890 թւին Թիֆլիսում տեղի ունեցած կազմակերպչական առաջին համագումարին՝ ունեցել է իր յատուկ ծրագիրը, համաձայն որի նա մօտ 1½—2 տարի գործել է մեր կեանքում։ Այդ ծրագիրը, տարաբախտաբար, իսպառ կորած լինելով, մեզ դրեթէ անյայտ էր մնում։

Նրա մասին միայն այնքանը գիտէինք, այն էլ ենթադրաբար, որ ծրագրի քաղաքական պահանջների գլխաւոր հիմունքներն առնուած էին Թիւրքա-Հայաստանի ինքնավարութեան այն նախագծից, որ իր ժամանակին կազմած և ներկայացրած ունէր Բերլինի վեհաժողովին Ներսէս Վարժապետեանը։

Եւ ահա «Դրօշակ»-ի առաջին №-ը մեր այդ ոչնչով չհիմնաւորուած ենթադրութիւնը գալիս է վերջնականօրէն հաստատելու։

Այդ համարում առանց որևէ խմբագրական դիտողութեան զետեղուած է, նախ՝ Ներսէս Վարժապետեանի յիշատակած տեղեկագիրը և ապա՝ հենց նոյն համարի երկրորդ խմբագրական յօդուածում, ուր խօսուում է «Հայկական խնդրի լուծման հանապարհի մասին»՝ հետևեալ տողերն են կցուած. «Մէջ կը բերենք «Դրօշակի»-այս համարում այդ տեղեկագիրը (այսինքն՝ Ներսէս պատրիարքի. Վ. Ն.), որովհետև մեր այժմեան պահանջների գլխաւոր կէտերը մնում են մօտաւորապէս միևնոյնը»*)

Թւում է, թէ այս տողերից յետոյ այլևս երկու կարծիք չի կարող լինել այն մասին, թէ որն էր, իսկապէս, «Հայ Յեղափոխականների Դաշնակցութեան» անհետացած ծրագրի միակ և իսկական աղբիւրը։

Անկախ այս ընդհանուր դիտողութիւններից՝ մենք անհրաժեշտ ենք համարում նաև մի երկու յիշեցումներ։

«Դրօշակ»-ն իր հրատարակութեան սկզբնական շրջանում հանդէս եկաւ իբրև «Հայ Յեղափոխականների Դաշնակցութեան» պաշտօնական օրգան։**) Այդ կազմակերպութիւնը թէև իր անունով մօտ էր յետագայում ծնունդ առած «Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան», բայց տարբերւում էր այս վերջինից՝ թէ իր ամբողջ պատմա-փիլիսոփայական աշխարհայեացքով, թէ ծրագրով ու թէ կազմակերպչական խնդիրներով։

1890 թւին ստեղծուած «Հայ Յեղափոխականների Դաշնակցութիւն»-ը մի պատահական կազմակերպութիւն էր, որը յանուն Թիւրքահայ գործի ծնունդ առաւ մեր կեանքում տարբեր քաղաքական խմբակների մէջ կնքած պատահական դաշնակցութեան հետևանքով։

Այդ կազմակերպութեան քաղաքական դաւանանքի խորութիւնն, ինչպէս քիչ վերն ասացինք, Ներսէս Վարժապետեանից հեռուն չէր գնում, կազմակերպութիւնը չունէր առաջադրած սոցիալական դրեթէ և ոչ մի պահանջ, իսկ կազմակերպչական խնդիրներում նոր հոսանքը խիստ կենտրոնացման, ցենտրալիստական

սկզբունքի կողմակից էր։ Կազմակերպութեան բովանդակ կեանքի զեկավարութիւնը վերապահուած էր կենտրոնին, որին պիտի ենթարկէին մնացած բոլոր մասնիւղները։

«Հայ Յեղափոխականների Դաշնակցութիւն»-ը այս ձեւով գործեց մեր կեանքում միայն մօտ 1½-2 տարի։

1892 թի երկրորդ ընդհանուր ժողովին, զնորհիւ մինչ այդ եղած տարաձայնութիւնների, հին հասանքը բաժանուեց ու նրան եկաւ յաջորդելու «Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւն»-ը։

Տարաձայնութիւնները պատահականօրէն դաշնակցած յեղափոխական խմբակների մէջ կրում էին բաւականին լուրջ կերպարանք։

Կազմակերպութեան ընդդիմադիր թեը, որ կարողացաւ յետագայում հիմք դնել «Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան», իր գաղափարական մկրտութիւնը ստացած լինելով սոցիալիզմի աւազանում՝ չէր կարող հեղաւորեմ այս վերջինից հրաժարուել և իր գաղաքական դաւանանքը դարձնել à la Վարժապետեան կոչուած ծրագիրը։

Այդ թեին յարողները զէմ էին նաև ազգանուանացման, ցենտրալիզմի սկզբունքին և ջերմ պաշտպան՝ որ խարսխուած կաւտակցութեան կեանքում կիրառէր կազմակերպչական Փեդերատիւ սկզբունքը։

Ահա նման տարաձայնութիւններով ընդդիմադիր հասանքը հանդէս եկաւ 1892 թի երկրորդ ընդհանուր ժողովին։

Յաղթութիւնն, ինչպէս յայտնի է, թէ մէկ ու թէ միւս կէսում մնաց այս թեին։

Երկաբաւոր պայքարից յետոյ նոր հասանքի կողմից կազմակերպչական խնդիրների նկատմամբ ընդունուեց Փեդերատիւ սկզբունքը, իսկ համադումարի սոցիալիստական տենդենցներն իրենց փայլուն արտայայտութիւնը գտան այն դիրքորոշումներն ազգատարական տեսութեան մէջ, որ կցուած է 1892 թ. ծրագրին։

Այդ նոր ժողովում հին անուան մէջ գոյութիւն ունեցող «Դաշնակցութիւն» հասարակ գոյականը յատուկ անուն դառնալով՝ մտաւ նոր կազմակերպութեան նոր անուան մէջ, «Յեղափոխականների Դաշնակցութիւն»-ը դարձաւ «Յեղափոխական Դաշնակցութիւն», իսկ նախկին կազմակերպութեան երկրորդ և վերջին ընդհանուր ժողովը՝ դարձաւ նոր քաղաքական հասանքի առաջին համագումարը։

Եւ որովհետև 1890 թի ծրագրից մինչև 1892 թուականի ծրագիրն արած հակայական թռիչքը կազմակերպութեան հին և նոր թեերի մէջ սկզբունքների և համոզմունքների անանցանելի խորխորատ էր բացել՝ այդ պատճառով էլ Ա-րդ ընդհանուր ժողովում պաշտօնապէս տեղի ունեցաւ առաջին անջատումը՝ յանձինս նախկին համախոհների աջ թեի։

Սոցիալիզմից զգոնները թողին կաւտակցութիւնն ու հեռացան, առանց, ասկոյն, կեանքում որևէ նոր հասանք առաջացնելու։

Իսկ «Դրօշակ»-ն էլ նոյնքան հասկանալի և ընտիր հ-նապարհով դարձաւ նորաստեղծ «Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան» պաշտօնական օրգանը։

Վ. Նաւասարդեան

Ք. Դ. «Դրօշակ»-ի առաջին համարը վերանրատարակուում է դրեթէ անփոփոխ. բնագրի խիստ թիւրութիւնը պահելու ցանկութեամբ՝ անգամ ուղղագրական և կէտագրական սխալները թողնուած են նոյնութեամբ. յատուկ կլինէ և պատուիրուած նաև թերթի անուան համար։ Զմոռանանք նոյնպէս յիշեցնել, որ «Դրօշակ»-ը ոչ թէ վիճնոյուած, այլ Թիֆլիսում. ասիկանական հեռաղդումներից խուսափած լինելու համար՝ ապագրութեան վայրը դիտմամբ սխալ է ցոյց տրուած։ Վ. Ն.

**) «Դրօշակ» № 1, 1890, էր. Ք. տարաղումը բնագրինն է. Վ. Ն.

*) Իսկ մինչև «Դրօշակ»-ի հրատարակութիւնը, ինչպէս յայտնի է. լոյս ընծայեցին «Փոքրիկ Թերթերից» մի քանի համարներ։ Վ. Ն.

պաղեց գիւղերու երեսը ծախելը (տասնորդական տուրքը) և հասոյց ձմրան մօտ: Գիւղացոց մեծ մասը կորսնցուցին իրենց բերքերը անձրևի հեղեղներէն և այսօր ուտեստի կողմից մեծ տառապանաց մէջ են:

Մինչդեռ գիւղացիք խեղճ ու կրակ, թաց աչքով կը նայէին իրենց ջրաղաց կալերուն՝ յանկարծ բարձրացաւ մի նոր փոթորիկ: Քրդաց զօրքերը կազմակերպող 4-րդ զօրաբաժնի հրամանատարը շրջակայ գաւառներէն եկաւ 'ի Խնուս: Տեսնելու էր այն տեսարան, որ նոր էր մեզի համար: Զանազան քիւրդ ցեղեր մարախի ու Ռէլի անձռնի խուժանի նման լեցվեցան 'ի Խնուս: Մէ նոր Խորենացի պէտք էր Բիւրակն և Խամուր լեռներուն վերայ, որ ըստ արժանոյն ողբար հայոց աշխարհը...

ՆԱՄԱՆ ՏՐԱՊԻԶՈՆԻՑ

Մեր դրութիւնը նկարագրելու համար՝ սկսենք քիչ հեռուից: Կարնոյ և Պոլսոյ դէպքերից յետոյ, երբ հայկական խնդիրը դառաւ առօրեայ հարց՝ կառավարութեան խստութիւնները սաստկացան և մեզ վրայ: Քաղաքական հարցերի առթիւ հալածանքներ ու աքսորները ստացան մշտական, քրօնիքական բնաւորութիւն: Փակ վեցին տեղական կլուբները. վաճառական Շ. բանտարկվեց խորքերը զէնք փոխադրելու պատճառաւ. լրտես Մամբրէ վարդապետի ցուցմունքով ձերբակալվեցաւ Աւստրիոյ հիւպատոսարանի թարգման և քաղաքումս յարգված Պետրոս Մարիմանը իր եղբօր հետ. վերջինս սակայն շուտով ազատվեց, իսկ Պետրոսը աքսորվեց Աքիա: Սրտաճմլիկ էր այն տեսարանը, երբ քաղաքիցս Պոլիս ուղարկելիս՝ ժողովրդի ահագին բազմութիւն թափվել էր նաւահանգիստը յատկապէս իր „մնաս բարեաւ" ասելու ազնիւ յեղափոխականին. կարծես ժողովուրդը հանդիսաւոր կերպով երդվում էր անդադար կռուել այն գործի համար, որին զոհ էր գնում իր սիրելի որդիներից մէկը... Այնուհետ՝ շատ չ՝ էր անցել, երբ տեղի ունեցան Ազգային դպրոցի մի ուսուցչի, առաջնորդարանի քարտուղարի, մի տիկնոջ և վերջը՝ նոյն դպրոցի տեսչի բանտարկութիւնները: Սորանից յետոյ հասկանալի է թէ՝ ինչ ուրախութեամբ էր նայում ժողովուրդը այն հրդեհի վրայ, որը լափեց ոստիկանատան և փոստայի մեծ շէնքերը. հասկանալի է նոյնպէս թէ՝ ինչպէս էր նա բացատրում այն ժամանակ կատարված փորձերը՝ թունաւորել ընդհանուր դատախազին և ուրիշներին: Յիշեալ բանտարկեալներին դատում էր նահանգական դատարանը. նիստի օրը սրահը լիքն էր հասարակութեամբ և տեղական պաշտօնեաներով: Ամբաստանեալները՝ օրէնքի 58-րդ յօդուածով մեղադրվում էին նրանում, որ կազմել են գաղտնի ընկերութիւն տէրութիւնից մի մասը անջատելու և անկախ կառավարութիւն հաստատելու համար: Մեղադրեալները պնդում էին, որ դատախազի ասածները հիմնուած լինելով ուրիշի գրած մի նամակի և լրտեսի տուած տեղեկութիւնների վրայ՝ զուրկ են որևէ օրինական արժանաւորութիւնից: Զորս ժամ խորհրդակցելուց յետոյ՝ յայտարարվեց. արդարացնել Տիկին Պայծառին, քարտուղար Ճանիկ Վարդանեանին և Յովսէփ Արղութեանին. իսկ քաղաքիցս անյայտացած ուսուցիչ Խուշպուլեանին և Տեսուչ Բարսեղ Զաւարեանին ենթարկել բերդարգելութեան, առաջինին 7 և վերջինին 4 տարով: Ուշադրութեան արժանի է, որ Զաւարեանի մեղադրական կէտերից մէկն էլ նրա բարձրագոյն ուսումն էր, -այդպիսիք աւելի վտանգաւոր են: Արղութեանը և Զաւարեանը Պոլսում բանտարկված Յակ. Վարդապարիկեանի հետ իբրև ռուսահպատակներ՝ յանձնվեցին իրենց կառավարութեանը, որը աքսորել է Կովկասից Ռուսաստան, առաջինին՝ 6 ամսով, երկրորդին՝ 1 տարով և երրորդին՝ 3 տարով:

Խստութիւններ և հսկողութիւնը էլ դադարեցին. քաղաքում և այս դատից յետոյ. հեռագրատան ծառայող հայերը պաշտօնազուրկ եղան. միաձայն առաջնորդ ընտրուած սրբազան Սրուանձտեանը չ՝է հաստատվում Դրան կողմից. մեր կողմերի մի քանի տեղերում Ռուսաստան գնալու անցագիր չ՝են տալիս հայերին. Ալաշկերտից ոտքով և հսկողութեամբ բերվում՝ են այստեղ Նազարէթ աղայի և Պ. Հայկունու ընտանիքները Անատոլիայի խորքերը աքսորելու համար և վերջապէս դեկ. 26-ին ձերբակալվում են կրկին 3 երիտասարդներ - Վարդան Թիրեաբեան, Մկրտիչ Նատիկեան, և Միհրան Մարիմեան:

Ուղիղ է ասած, որ թշուառութիւնը մօտենում է մեզանից: Յիշեալ դէպքերի առաջ լուսաւորչականութիւնը, կաթոլիկութիւնը և բողոքականութիւնը հետզհետէ կորցնում են իրենց անջատող ոյժը և բոլոր դաւանութիւնների հայերը այսօր միանում են իրար հետ ընդհանուրի շահերը պաշտպանելու համար. օրինակները քիչ չ՝են, բայց թուելը հեռու կը տանէր մեզ: Դորա հետ միասին բռնութեանը ընդդիմադրելու դէպքերը օրէցօր շատանում են: Սիւրմէնէ գիւղաքաղաքի հայ ուսուցիչը իր վրայ յարձակուող թիւրք աւազակներին ցրվում է, վիրաւորելով նրանց: Տեղացի մի քանի եռանդուն գիւղացիք. ստիպում են իրենց „մարաքաներին" ձեռք վերցնել գրաւած հողից և բաւականանալ պարտքերի կիսովը միայն: Դեկտեմբերին Շարին-Կարահիսարում յեղափոխականների ձեռքով սպանվեց լրտես Հաճի Կարապետ վարժապետը: Նոյն տեղը կատարվել են բազմաթիւ խուզարկութիւններ և բանտարկվել են մօտ 20 հոգի. վերջապէս ինքը կառավարութիւնը անուղղակէս պատուիրել է հարկհաններին ոչ մի կերպ չ՝ նեղել հայերին:

Այդպիսով մի կողմից ազգային շահերի և յեղափոխական կուսի գաղափարը աւելի և աւելի է տարածվում

հայերի մէջ, իսկ միւս կողմից կառավարութիւնը, խստացնելով իր հալածանքները՝ միաժամանակ հարկադրված է և կողմնակի զիջումներ անել հայերին:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Տխուր և ծանր պարտականութիւն է ներքին տեսութիւն կազմելը տաճկահայերի դատը պաշտպանող թերթի համար: Տաճկական բանտերի ինկվիզիցիա, քրդական աւարառութիւններ, թագաւորական պաւով ընդունվող աւազակներ, խաչ բարձրացած հերոսներ, բռնի կրօնափոխութիւն, իրենց մայրերի արգանդում գերեզման գտած երեխաներ... պատմութեան խորդ վաւակ հայերի անվերջ նահատակագրութիւն....

Ո՞ր տեղից սկսենք. ինչո՞վ վերջացնենք: Կարդացէ՛ք մեր թերթի այս համարում տպված լուրերը և թղթակցութիւնները, կարդացէ՛ք արտասահմանեան ուրիշ հրատարակութիւնները և կը տեսնէք, որ հազարաւոր աղետալի լուրերը կրկնվում են ամենաճնշիչ միակերպութեամբ: Մեծն Հայաստանից սկսած մինչև Կիլիկիա, արևելքից-արևմուտք, հիւսիսից-հարաւ՝ նոյն ցաւերը, նոյն աղետները, նոյն դժոխքը: „Կ՝ սպանեն քրդեր", „քրդեր կ՝ սպանեն", „բռնի կը տաճկացնեն", „երկիւղէն կ՝ տաճկանան", „կ՝ վառեն դէղեր", „տաւարը կ՝ քշեն", „բռնի կ՝ բանեցնեն", „կ՝ ծեծեն ու կ՝ բռնաբարեն կանանց"- ահա ինչպիսի արիւնով գրած նախադասութիւններ են անդադար հնչում տաճկահայերի վիճակով հետաքրքրվողների ականջում: Հազարաւոր Հերովդէսներ, Ներոններ, Լանկ-Թամուրներ ոտնակոխ են անում մեր Մայր-Հայաստանը, ցրում, մաշում կոտորում են հայերին... Ձեռքից գնում է, կորչում է Հայաստանը, կարելի է մտածել այդ սոսկալի երեւոյթների առաջ... Թշո՞ւառ, տարաբա՞ղդ, անպաշտպա՞ն ժողովուրդ. ո՞վ է այն համարձակը, որ քեզ օգնելու համար պէտք երկիւղ չ՝ունենայ դժոխքը ոտք կոխելու. ու՞ր է այն հսկան, որը զարհուրելի ճնշման տակ, չը կորցնէր բառաձայն բողոքելու կարողութիւնը... Ո՞ր են միւս հայերը. ինչ՞ են անում նոքա այս տագնապի այս ճգնաժամի միջոցին: Թողնելով ամբոխը՝ հարցնում ենք, ի՞նչ է անում մեր նիւթապէս աւելի ապահով և մտաւոր կեանքի ճաշակը առած հասարակութիւնը. ինչ՞ով են զբաղված մեր կեանքում որոշ դիրք և դեր ունեցող պաշտօնական մարմինները. ի՞նչ է ներկայացնում ընդհանրապէս նոյն իսկ մեր երիտասարդութիւնը...

Դարձեալ տխուր մտածմունքներ, կրկին սև գոյներ...

„Եթէ ես համոզված լինէի, որ Տաճկահայաստանը անպատճառ կ՝ ազատվի," „եթէ մենք ունենայինք Դարիբալդիի նման մի մարդ," „եթէ գործի գլուխ անցնէին փորձված ու դիրք ունեցող մարդիկ," „եթէ մի բան արդէն արուած լինէր և այլն և այլն՝ մենք չ՝ էինք խնայիլ ոչ մի տեսակ զոհաբերութիւն"-լսվում է ամենայն օր մեր հասարակութեան մէջ հազար ու մի տեսակ վարիացիներով: Հատատալ այդ խօսքերի անկեղծութեանը, բացատրել այդ անհեթեթութիւնները պատմական երևոյթների վերայ գաղափար չ՝ունենալովը թէ այդպէս են խօսում մահաշունչ բերաններ, որոնց ժըպիտներից անգամ օձեր կարելի է քաղել, բայց և այնպէս ներկայիս դրութիւնը հետևեալն է. որովհետև պարոնները „համոզված չ՝են," որովհետև „Դարիբալդի չ՝ունինք," ինչպէս չ՝ունէին և իտալացիք իրենց ազատութեան նոյնանման շրջանում. որովհետև „փորձված ու յայտնի մարդկանց" պահանջը այնքան առաձգական է, որ միշտ կարելի է չը բաւականանալ ձեր տուած անուններով. որովհետև վերջապէս գերի տաճկահայը առաջին ապստամբական քայլերը անպայման յաջողութեամբ „գեռ չ՝է արել". ուստի մեր հասարակութիւնը հրաժարվում է որոշ ներգործական դիրք բռնելու իր ազգի և հայրենիքի վերաբերմամբ: Ակամայ մտաբերում ես անմահ բանաստեղծի խօսքերը. „Ահ, ինչպէս կ՝ուզէի.... միայն այդ չը բաժանէր ինձ իմ կոպէկէն:", Ի՞նչ արած. երևի մինչև Տաճկահայաստանը չ՝ազատվի հայը մարդ չի դառնալ...

Միւս կողմից իրերի այս տխուր միջոցին ժողովրդի շահերը պաշտպանելու հրաւիրված Պոլսոյ պատրիարքարանը Աշղեանի՝ գիշատիչ էֆէնդիների և սևարիւն վաշխառուների այդ ներկայացուցիչ պատրիարքի բերանով կամենում է համոզել հայ ժողովրդին, որ նրա դըժոխքը արքայութիւն է, նրա տատասկոտ ուղին կանաչազարդ մարգագետին: Մենք խօսում ենք, իհարկէ, այն կոնդակի մասին, որը կարդացվեցաւ Տաճկահայաստանի բոլոր քաղաքների եկեղեցիներում: Այն ժամանակ, երբ մեր հայրենիքի ամէն մի անկիւն ներկվում է աշխատաւոր հայի անմեղ արիւնով. այն ժամանակ, երբ դէպի հայը կատարվող անգթութիւնները հասնում են իրենց գագաթնակէտին. վերջապէս այն ժամանակ, երբ օտարազգիք անգամ հայի այս չափ թշուառութիւնները ամօթաբեր են համարում մեր ազգութեան համար, այդ միջոցին հայ ժողովրդի կրօնական քաղաքական ներկայացուցիչը աղաղակում է. „ջերմ մնացէ՛ք որոմներից, հեռու եղէ՛ք այն ամէնից, ինչ կարող է կասկածանքի ենթարկել հայ ազգի դարևոր հպատակութեան զգացմունքը..." Իզուր չ՝է կարծում մի հեղինակ, որ աշխարհիս ամենաուժեղ թոյնը մարդուս համար՝ իր սեպհականն է. այդպէս ահա Պատ. Աշղեանը իր ազգի ամենադժբաղդ շրջաններից մէկում զբաղուած է պատմութեան մէջ իր համար անէծքների էջեր հաստացնելովը:

Դառնանք վերջապէս մեր երիտասարդութեան: Մեր

սիրտը սեղմվում է հարցի քննչութեան առաջ, բայց և անկարելի է բարձրաձայն չը խոստովանել, որ մեր երիտասարդութիւնը ընդհանրապէս, այսինքն մեծ մասամբ, ստոր յայտնվեցաւ այն խնդիրների առաջ, որոնց լուծմանը աջակցելու նրան հրաւիրում են ժամանակը և պատմութիւնը: Սարսափելի՜ իրողութիւն, բայց ճիշտ իրողութիւն... Մի կողմ թողնելով այդ անարժան մեծամասնութիւնից նրանց՝ որոնց փայտեայ կուրծքը և փակ հոգին միշտ անշարժ կը մնան ազգային ու հասարակական պահանջների առաջ, դիմենք գործին այս կամ այն չափով աջակցել ցանկացողներին:

Ո՜րքան ամօթաբեր հակումներ, ո՜րքան հոգեկան չքաւորութիւն, ո՜րքան այլանդակ տիպարներ... Ահա մէկը կամ նոյն իսկ մի ամբողջ խմբակ, որի համար հայկական շարժումը լոկ անձնական գիրքի, անձնական գերիշխանութեան անտէր ասպարէզի հարց է. կուրութիւնը այն տեղ է հասնում, որ ամէն քայլափոխում մոռացվում են թէ ամէնապարտաւորեցուցիչ մարդավայել սկզբունքները և թէ գործը, ամբողջ գործը: Ահա մի ուրիշը, որը, խառնելով յեղափոխական գործը պապերից ժառանգած թեթև ու անվտանգ ազգասիրութեան հետ, ընդունակութիւն չ՚ունի ոչ գործը հասկանալու և ոչ առաւել ևս նրա պահանջներին հետևելու: Երրորդը, թողած իր անմիջական թշնամիներին, զբաղված է իր հետ տարակարծիք իր հայ եղբայների հետ մահու կռիւ վարելովը: Չորրորդը, որ երէկ խօսում, շարժվում, տաքանում, ուրիշներին մեղադրում էր անգործնէութեան կամ դանդաղութեան մէջ, այսօր, երբ յայտնուեցաւ, որ յեղափոխական ուղին փափուկ կապերաններով չ՚է փռուած. այսօր, երբ հասարակութեան ցնցված տրամադրութիւնը իջել է, - այդ չորրորդը, ասում ենք, այսօր ամէնալրբաբար, կարծես յագեցած իր պատճառած վնասներովը, յետ է քաշուել, մոռացել է ամէն բան: Վերջապէս հինգերորդը յեղափոխական գործը բացարձակապէս իր համար շահախնդրութեան ու թեթև կեանք վարելու յարմար միջոց է համարում:

Այո, մեր երիտասարդութիւնը ունի մի որոշ մաս, որի շրջանում՝ մի փնտռէք ո՛չ գործի համար անհրաժեշտ դիսցիպլինա, ո՛չ հաւաքական մարդավայել գործնէութեան զգացմունք, ո՛չ միանգամից ընդունած յեղափոխական սկզբունքի բոլոր հետևանքներից չը խուսափելու կարողութիւն, ո՛չ պատշաճ շրջահայեցողութիւն ո՛չ տարրական ազնւութիւն անգամ...

Անբաղդ հայրենիքի անարժա՜ն որդիք, անպաշտպան մօր ստո՜րուկ զաւակներ...:

Իսկ թշնամի՞ն... Իսկ առանց այն էլ հզօրագոյն մեր թշնամին ամրացնում է իր սահմանները, ամէն կերպ սաստկացնում է ժողովրդի ճնշումը, հայի անվարժ աշխատանքով նորանոր զօրանոցներ է կառուցանում և քիւրդերից զօրք կազմելով՝ երկրի պահպանութիւնը յանձնում է հայութեան այդ դարևոր թշնամիներին...

Սակայն այս ու՞ր հասանք. շարունակ աննպաստ երևոյթներ, շարունակ բացասական պայմաններ. մի՞թէ այդքան տխուր է իրերի վիճակը, այդքան խաւար մեր ներկան. մի՞թէ մեզ մնում է բացագանչել՝ „Մա՛յր, խեղճ հայրենիք, որդիքդ սիրտ չ՚ունին:"

Իհարկէ, այն ժամանակ, երբ Հայաստանը հազարաւոր վէրքերից արիւնաքամ է լինում, այնպիսի մի սուր ժամանակ, երբ պէտք է վճռուի հայութեան ապագան՝ յիշած երևոյթները առանձնակի նշանակութիւն են ստանում, ճնշում են ամէն-մի ճշմարիտ հայենասիրի սիրտ առանձին ծանրութեամբ: Բայց բարեբաղդաբար անզգայ բուրժուան, դաւաճան պատրիարքը, անարժան երիտասարդը չ՚են, որ որոշում են իրերի դրութիւնը, լուսաբանում են մեր ներկան. դոքա չ՚են, որովհետև դոքա ազգ չ՚են կազմում:

Բերած երևոյթների հետ զուգընթացաբար այսօր մեր աչքի առաջ են նաև ուրիշ գոյն կրող, ուրիշ լեզուով խօսող ու աւելի զօրեղ պայմաններ: Կասկած չէ կարող լինել թէ որ կողմը յաղթող կը հանդիսանայ: Նախ՝ ընդհանրապէս դատապարտելի մեր երիտասարդութիւնը այնուամենայնիւ իր միջից դուրս բերեց մի փոքրամասնութիւն, որը դիմաւորեց իր ազգի մեծ դատին առանց տատանմունքների: Այդ մասն է, որ միախառնվելով ժողովրդային հոսանքին՝ յանձնել է իր կեանքը պատմական անխուսափելի ալիքներին. դա է, որով ապրում է յեղափոխական կազմակերպութիւնը. դա է, որ մի կողմից անընդհատ դիմադրում է հասարակութեան անտարբերութեանը և միւս կողմից գործի մէջ, ամբոխի հետ շփվելով, նորանոր կայծեր է նետում ժողովրդական կեանքի բորբոքված մթնոլորտի մէջ:

Բայց և այդ երիտասարդութիւնը չ՚է, որ կազմում է այսօր մեր ազատութեան գաղափարի յենարանը:

Այդպիսի յենարան կարող է լինել միայն ինքը տաճկահայը, տաճկահայ ամբոխը, որի կեանքը այսօր լի է նշանաւոր արտայայտութիւններով: Ահա ձեզ պատանի հասակում հայ օրիորդ, որը սպառնում է հարազատ հօրը իր կուսական ձեռքով մեռցնել՝ թէ նա համարձակէր դաւաճանել հայրենիքի սուրբ կռուին: Ահա հայ գեղջկուհիներ, որոնք ցուրտ ձմրանը կտուրի վերայ դիտում են շուրջը, որ ներսը անվտանգ կայանայ յեղափոխական երիտասարդների խորհուրդը: Ահա մի քանի հասակաւոր կանայք, որ պարապում են իրենց ամուսինների հետ միասին հրացանների փոխադրութեամբ ամէնավտանգաւոր մի ճանապարհի վերայ:

Կարդացէք, այս համարի լուրերու թղթակցութիւնները: Ալաշկերտում հայ հրոսակային խումբը հերոսական պատերազմ է մղում մի ամբողջ օրուայ ընթացքում հարիւրաւոր զինուած քրդերի հետ, պատռում է նոցա ահռելի շղթան ու գիտակցական նահատակների արիւնով ցօղում է հայաստանի հողը: Օ. գիւղը քըշում է ամբողջ 200 հոգի զինուած քրդեր: Կարինում Շամիլի խումբը իր համարձակ քայլերով արհամարում է թշնամու վտանգը. Վանում սպանվում է ատելի պաշտօնեան Շաբին-Կարահիսարում մահով է վարձատրվում Հաջի Կարապետ ուսուցիչը իր մատնութիւնների համար. Տրապիզոնի շրջակայքում գիւղացիք սպառնալիքներով ստիպում են վաշխառու էֆէնդիներին զիջանել իրենց պարտքերի ամբողջ կէսը: Պատրիարքը պնդում է իր կոնդակում, որ բոլորովին ժամանակ չունի ներքին գործերով զբաղվելու- այնքան անհանգիստ է ժողովրդի քաղաքական տրամադրութիւնը: Քիւրդը, որի անունից մօտիկ անցեալում դողէր ընկնում հայի սիրտը՝ այժմ կասկածելով, որ այս կամ այն հայ գիւղում հրացաններ կարող են լինել՝ ծռում է ճանապարհը, հեռուով է գնում: Կառավարութիւնը կարգադրութիւններ է անում երկրի խաղաղութիւնը պահպանելու համար հարկահանութեան ժամանակ հայերի հետ մեղմ լինել: Բանտարկուողների աքսորվողների թիւը օրից օր աւելանում է. յիշենք հանճարաւոր մադկանց կարծիքը. „բանտերը գաղափարի օրօրաններ են, իսկ նահատակները ազատութեան հրդեհի վառելիք:" Իսկ ընդհանրապէս տաճկահայերի գիտակցութեան մէջ վերջին տարիներում կատարված հսկայական փոփոխութիւնը,- այն փոփոխութիւնը դէպի քաղաքական մտքի հասունութիւնը, որը 40-ական թուականներից մեր ամենանշանաւոր հայրենասէրների իդէալն էր կազմում. Ալաշկերտից գրում են՝ „ժամանակները փոխվել են..." Վանից՝ „ժողովրդի տրամադրութիւնը սպառնալից է..." Նոյնն է Մշում, Կարինում, Թիֆլիսում: Յիշեցէք Դրօշակի նախընթաց համարի՛ներքին տեսութիւթիւնը: Ահագին տարածութեան վրայ ամենայն տեղ սիրով ընդունել և աջակցել յեղափ. գործիչներին, Ընկերութեանը միշտ օգնելու պատրաստականութիւն յայտնելը, յեղափոխ. խմբեր կազմելը և այլն այժմ ընդհանուր երևոյթներ են տաճկահայերի կեանքում: Ամէն տեսակ զոհողութիւնների պատրաստականութիւնը աչքի է խփում հայ ժողովրդի, հայ ամբոխի մէջ և Տաճկահայաստանից դուրս, յաճախ շատ հեռու անգամ...

Իսկ եթէ այդպէս է՝ կարելի՞ է արդեօք չափել միլլիոնաւոր ժողովրդի կամքի ամենակարող ոյժը. կարելի՞ է արդեօք չընախազգալ ապագայի մեծ դէպքերը... Դիտէ՞ք, ընթերցող, ինչպես է նայում Հէյնէի հանճարը ամբոխի ու նրա ոյժի վերայ: Ամբոխը, ասում է նա մօտաւորապէս, այն „մեծ յիմարն" է, որի գլուխը թակել, որի համբերութիւնը 'ի չար գործ դնել կարելի է, ինչքան և կամենաք. դա այն „մեծ գլխանի /անմիտն" է, որին աներկիւղ կերպով կարող էք զրկել, արհամարել և հարստահարել, ինչքան հարկաւոր է ձեզ. նա մեծ մասամբ այդ ամէնի համար շնորհակալ էլ է լինում ձեզանից: Բայց Աստուած մի արասցէ, եթէ „մեծ յիմարը" հանաքի համար անգամ՝ սկսի բարկանալ. նրա բազուկը այնքան ուժեղ է, նրա մարմինը այնքան հսկայական, ձայնը այնքան որոտալից, որ թեւի մի շարժուածքից, գլխի մի թափահարումից, ձայնի մի որոտումից գահեր են կործանվում, տէրութիւններ են խորտակվում, իշխողներ-դատաւորներ են տապալվում, երկրի բոլոր միս ձայները լռվում են... Օ՜, շատ վտանգաւոր, սարսափելի վտանգաւո՜ր է այդ „մեծ յիմարը" իր „ցնցումների" ժամանակ...

Հայ ժողովուրդը՝ հայ ամբոխը, „հայ-մեծ յիմարը" դարերով տանջվել և լռել է, դարերով կեղեքվել և համբերել է. բայց... բայց այսօր նա ցնցվելու վրայ է... Թող դողան ուրեմն նրա թշնամիները, որոնց անկումը անխուսափելի է. թող կասկածանքով թունաւորվին նրա արիւնը արքողները, որոնց օրերը հաշված են: Անպարտելի փոթորկի նման կ՝անցնի հայ ժողովրդի զայրոյթը ահագին տարածութեան վրայ, կը փշրէ, կը խորտակէ այն ամէնը, ինչ խեղդում է նրա կեանքը ու տաճկա-քրդական բեժիմի փլատակների վերայ կը պարզէ իր ազատութեան յաղթական դրօշակը...

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԻՑ

Մահու պատիժը հայերի վերաբերմամբ ընդունվում է միմեայն անպայման ապացուցված դաւաճանութեան դէպքերում:

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՕՆ

Ներկայ համարից սկսվում է տպագրութիւնը այն նուիրատվութեանց, որոնց մասին խոստացվել է:

1890 թ. Օգոստ. ի 1 ից: Բ. Ն. Շ. Ի,- 5500 ր. Նոյ 1 ից Դմատ- 100 ր. Նն, 7 ր. Աա- 12 ր. Ծառ- 41 ր. Կայծիկ- 75 ր Փունջ- 74 ր. Աֆ- 27 ր. Բ- 4429 ր. 184. N 100 ր. X 200 ր. N. 40 ր. Խ 41 ր. Տիկին 516 ր. Գխ 6 ր. *** 553 ր. Նր 50 ր. Կայծիկ- 190 ր. Խմբ N 1- 41 ր. Գկ 130 ր. ** 460 ր. Փունջ 36 ր. Խմբ N 1- 62 ր. N լիս 5 ր. 1891 թ. Յունվ. 1- ից *- Ես 150 ր. Դար 300 ր. Ի 68 ր. Ն- ի 450 ր Կայծիկ 80 ր. Խ- գիւղ 80 ր. Վ. գիւղ 200 ր. Ա գիւղ 84 ր. Աք- 136 ր.

(կը շարունակուի)

Դաշնակցութեան անծանօթներից խնդրվում է թղթակցութեան և նուիրատվութեան համար դիմել՝
Docteur Longo, 12 Rue de Puteaux, Paris.

Դաշնակցութեան ազատ տպարան